

MŰHELY

Mag Vince

A földrajzi tér értelmezése a görög hagyományban Thuküdidész, Xenophón és Sztrabón munkái alapján

Az európai politikai földrajzi gondolkodás rendkívül mély történeti gyökerekre vezethető vissza és évszázadokon keresztül az európai filozófiai és politikai gondolkodás egyik elemét, képezte, így fejlődésének fő tendenciái egybeestek a szélesebb értelemben vett filozófiai fejlődés meghatározó áramlataival. Így tehát a politikai földrajz, több tudományterület eredményeit feldolgozva, később szintetizálva, rendkívül nehezen, mintegy három évszázadon keresztül formálódott illetve körvonalazódott. Továbbá az „Európa-probléma” történetileg rendkívül differenciáltan vetődött fel, s nagyon gyakran újrafogalmazódott a különböző politikai körülmények között. Ezt az is bizonyítja, hogy az 1306–1945 közé eső időszakban összesen 182 európai egyesítési tervet fogalmaztak meg, eltérő céllal, körben és tartalommal, és hát mondanom sem kell, hogy mindegyiknek volt területi vonatkozása. A politikai földrajzi gondolkodás és a földrajz történetének nagy szakaszokra (a környezeti determinisztikus felfogás, az organikus államelmélet és geopolitika, a politikai tér elemzése) való tagolása jelentős mértékben átszivárgott a földrajztörténeti köztudatba. Az első két korszak kiemelkedő egyéniségeként Arisztotelészt, illetve Friedrick Ratzelt kell kiemelnünk.¹ Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az „Európa”-fogalomról szóló sok tanulmányban szinte mindegyik jelentős témakört automatikusan történelmi köntösbe bújtatják, még az olyan eredendően földrajzi jellegű kérdéseket is, mint az államok térbeli elhelyezkedése, az államon belüli térbeli struktúrák viszonya és problematikája.² A témával foglalkozó szakirodalom³ jelentős részben megegyezésre jutott azzal kapcsolatosan, hogy a politikai földrajzi gondolkodás történeti gyökerei a klasszikus görög filozófia keretei között találhatóak meg. Platónnak az államról alkotott felfogásában már megjelent „az ideális állam” fogalma, annak kialakításának igénye, valamint az államok fejlődésének, illetve

Mag Vince (1987) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, mg_vince@yahoo.com

¹ Hajdú Zoltán: *Az európai politikai földrajz fejlődésének főbb szakaszai*. http://modernkor.tti.btk.pte.hu/files/tiny_mce/Letolttes/Fischer%20Ferenc/Hajdu_Zoltan.rtf (Letöltve: 2015.04.25)

² M. Heffernan: *The changing political map: Geography, Geopolitics and the idea of Europe since 1550*. = R. A Butlin–R. A Dodgshon: *An historical geography of Europe*. Oxford 1998.

³ Itt elsősorban R. Hartshorne: *Political geography. = American geography: inventory and prospect*. Eds. C. F. Jones–J. Preston. 1954; *Politische Geographie*. Ed. J. Matznetter. 1977; O. Maull: *Politische Geographie*. 1925 című munkákra gondolok.

pusztulásának a feltételezése. Platón szerint minden keletkező dolognak a pusztulás a sorsa, és ez alól az állam sem kivétel.

Ami viszont a földrajzi környezet és a politikai térszervezés problémáját illeti, továbbá a politikai térbeli folyamatok kölcsönhatásának elemzése és földrajzi determinisztikus megfogalmazása gyökereiben Arisztotelész *Politika* című művére vezethető vissza. Arisztotelész szerint az ember természeténél fogva állami életre hivatott élőlény (*zoon politikon*), és nála is megjelenik az állam ciklikusságának (kialakulás, fejlődés, virágzás, hanyatlás, pusztulás, megszűnés) megfogalmazása, valamint az ideális állam kutatása. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Arisztotelész kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a városállam ideális földrajzi fekvésének: a városállamnak a szárazfölddel, a tengerrel, valamint az egész vidékkel lehetőség szerint kapcsolatban kell állnia, továbbá feltételezése szerint az éghajlatnak meghatározó szerepe volt történetileg a népek jellemének (akarat, gyávaság, tehetség, bátorság, szabadságszeretet, uralomra való alkalmasság) kialakulásában. Az említett két görög gondolkodó lényegét tekintve a filozófiai és az általános politikai gondolkodás síkján vetette fel tehát a politikai földrajz későbbi alapkérdéseinek jelentős részét s nemcsak megfogalmazták, de a földrajzi determinizmus (földrajzi materializmus) alapján részben meg is válaszolták azokat.⁴

Jelen munka, a fentiekben körvonalazott perspektívában, a görög hagyomány és a mentális tér kapcsolatát helyezi megvilágítás alá. Az említett két görög gondolkodón kívül szükségesnek látom a témát más oldalról is megvizsgálni, nevezetesen Xenophón és Thuküdidész idevágó munkái alapján, kiegészítve Sztrabón *Geographika* című írásával. Fő kérdésünk tehát az, hogy hogyan realizálódik a tér fogalma, hogyan aktualizálódik a mentális tér problematikája, és miként épül be a görög hagyományba az említett szerzőknél, akik révén mind a mai napig meghatározza a különböző térfelfogásokat illetve perspektívákat.

Az állam modern fogalma nem alakulhatott ki előbb, mint hogy létrejött a „társadalom” mint az „államtól” különböző, és azzal ellentétben álló, egyszersmind önálló politikai entitás, hiszen társadalom és állam fogalmilag feltételezik egymást. Amíg az állam csak a háztartással (*oikosszal*) és a településsel állt szemben, addig aligha lehetett társadalomról beszélni. Az *oikosz*, a település világa nem alkotott sajátos társadalmat, az *oikosz* semmiféle értelemben nem képezett önálló politikai entitást, teljes mértékben elnyelte a nem nyilvános, minden politikai jelentést és jelentőséget nélkülöző, az állammal szembeállíthatatlan magánvilág. Az állam maga volt a társadalom, vagyis a társadalmi kapcsolatok legátfogóbb és legtokéletesebb szervezete. E tekintetben viszont a városállamok és a belőlük keletkezett birodalmak nem különböztek egymástól. Amíg az állam a háztartással és a településsel állt szemben, nem lehetett társadalomról beszélni, sem a civil társadalom értelmében, ahol magánérdekek egyeztetése zajlik különféle politikai szervezetekben, sem a magángazdaság értelmében, amelyet magánjellegű szerződéses és univerzális kapcsolatok különítenek el az államtól.⁵ Vagyis a döntő különbség állam és birodalom között nem abban van, hogy az előbbinek kisebb a földrajzi kiterjedése, az utóbbinak meg nagyobb, hanem abban, hogy az egyiknek a területe körülhatárolt (területi állam), a másik viszont elvileg nem ismer határokat, abban az értelemben, hogy önelképzelése és a birodalom polgárainak öntudata tükrében ő maga a világ, a kozmosz, szemben a káosz „másvilágával.”

⁴ Hajdú Zoltán: *i.m.*

⁵ Szilágyi Ákos: *Állam és birodalom*. 2k-Villany2000 (2002)10. <http://ketezer.hu/2002/10/allam-es-birodalom/> (Letöltve: 2015.05.19)

Ebben a perspektívában világos az, hogy a birodalmi tér határai ott húzódnak, ahol a központi hatalom adminisztratív apparátusának a határai végződnek, s ezek a határok egyszersmind egybeesnek a birodalmi kommunikáció értelmi horizontjával is. Ezen a földrajzilag pontosan sehol és semmikor meg nem vonható határon túl nem létezik kommunikáció: vége a világnak, lezárul az értelmes beszéd és tevékenykedés köre, az *orbis terrarum* vagy másként: az *oikumené*.

Arisztotelész fent említett munkájában részletesen megismerkedhetünk a görög államiság különböző változataival és azok struktúráival. Az is világos, hogy számára melyik az a berendezkedési mód, amely a közösség jólétét hivatott megtestesíteni. Anélkül, hogy a különböző politikai struktúrák és viszonyok részletes elemzésébe bocsátkoznánk Arisztotelész kapcsán, röviden elmondhatjuk, hogy az egyén politikai és egyéb jogainak a térben meghatározható helye nem más, mint a görög „város-állam”, a *polisz*. Gyakorlatilag minden egyes polisz része volt ugyan valamilyen vallási vagy katonai szövetségnek, de fenntartotta magának a jogot, hogy politikai döntéseit önállóan hozza meg. Arról van tehát szó, hogy a szabad ember a polisz polgára volt, vagyis a törvényeket tiszteletben tartó polisz szabad polgára, amelyben a jól elkülöníthető és lokalizálható funkcionális terek összessége meghatározta a polgárok mindennapjait.⁶

Mint ismeretes, Arisztotelész nemcsak a városállamok vizsgálata szempontjából fontos, hiszen tudjuk, hogy ő az, aki új lendületet ad a matematikai és geofizikai kérdések kutatásának. Nemcsak hogy bebizonyítja a Föld gömbölyűségét, de Eratoszthenész méréseit is meghatározza. S e kor természettudósai és filozófusai kezdetleges eszközökkel, de csodálatos intuícióval nyúlnak a geofizika kérdéseire. Hérodotosznak a mindenre kiterjedő figyelme, Thuküdidésznek a hadi eseményekre összpontosító törekvései a legnagyobb súlyt az emberi individualitás megítélésére helyezik. Így kialakul az oknyomozó, értékelő történelem, amely fokozatosan eltávolodik a természettudományok szomszédságától. Ezen a ponton a címben említett három szerző műveinek a vizsgálata megkerülhetetlenné válik.

Mint ismeretes, Thuküdidész volt az, akinek művei először szabadulnak meg az isteni csodáktól, így tehát nála nem találunk ehhez hasonló leírásokat. Azt is tudjuk, hogy Thuküdidész rendkívül széles körű kutatásokat végzett műve megírása előtt. Felhasználta az írott forrásokat, etnográfiai kutatásokat végzett, régészeti leletek is a rendelkezésére álltak, és a hagyományokat is forrásként kezelte. A peloponnészoszi háború első 24 könyvét *Archaiológia* néven ismerjük, amelyben a háború okait és a történelem mozzanatát keresve a görögség legkorábbi történetéhez nyúl vissza, vagyis a szerző nem csak a háború közvetlen előzményeit taglalja. Erre azért volt szükség, mert a szerző okosan meglátta, hogy a háborúhoz vezető út hosszú, és egyáltalán nem csak kizárólag a közvetlen kiváltó okok miatt robbant ki a görögök polgárháborúja. Ezért műve objektív és racionális. Ez a stílus teszi alkalmassá a komoly mondanivaló kifejezésére. Hérodotossszal együtt úgy gondolta, hogy tanulni lehet a múlt hibáiból, és a történelem menete nem eleve megírt, illetve elrendelt, hanem kell léteznie racionális összefüggéseknek, amelyek alakítják azt. Ezért nyer értelmet számára a múlt megismerése, és ezért ajánlották az említett két szerzőt koruk politikusainak. Hérodotossszal ellentétben Thuküdidész nem kívánt minden területről írni, ő csak az állam- és a politikátörténetre fókuszált. Időben is szűkítette korlátait: térben a polisz, időben a saját kora volt a vizsgálatának tárgya, s ez az egyik ok, amiért épp ebben a vonatkozásban foglalkozunk a munkájával. Mivel szűkebb keretek között mozgott,

⁶ Vilmos László: *Birodalmak árnyékában – a hellének szabadsága*. Birodalom. Folyóirat az antik kultúrákról I(2002). 1.

több figyelmet, szentelhetett a különböző bel- és külpolitikai változások hátterének, okainak és a változások aprólékos kielemezésének. *A peloponnészoszi háború* (Kr. e. 431-404) című művében leírja a görög városállamok belső és külső – Makedóniával és a Perzsa Birodalommal vívott – háborúinak történetét, amelyben a realizmus alapelemeit találjuk meg. Realista megközelítése erősen naturalista jegyeket mutat, hiszen javarészt az ember arisztotelészi definíciójára alapoz: „az ember politikai állat”. Thuküdidész ezt kiegészíti azzal, hogy minden állat elsősorban erejét tekintve különbözik a másiktól, vagyis az államoknak alkalmazkodniuk kell az államrendszer erő szempontjából kiegyensúlyozatlan feltételeihez. Amennyiben sikeresen alkalmazkodnak, ezzel nemcsak túlélésüket biztosíthatják, hanem felvirágzásukat is. Ha meg nem, akkor erőszak áldozatává válnak, gyarmati sorba kényszerülnek, röviden tehát megszűnnek létezni. Meg kell továbbá említenünk azt a tényt, hogy a görögök a perzsa veszély megfékezésére létrehozták a Hellén Ligát, amelyet Spárta és Athén vezetett. Ez az egység viszont csak átmeneti volt, hiszen a közös veszély kovácsolta össze a szövetségeket, s ez csak ideig-óráig tudta elfedni a belső feszültséget, amelyet az athéni gyarmatosítást és terjeszkedést nehezen viselő kisebb államok gerjesztettek. Ennek eredményeképp Athén vetélytársai Spárta vezetésével létrehozták a Peloponnészoszi Ligát, amely nem volt más, mint egy komplikált és zavaros szövetségi-biztonsági rendszert, melynek célja az athéni terjeszkedés megállítása volt. Ez híresült el peloponnészoszi háború néven a történelemben, s rengeteg tanulsággal szolgál számunkra.

Thuküdidész realista politikai „téziseit” a méloszi dialógusban – az athéni küldöttek és Mélosz képviselői közötti párbeszédben – fejti ki szemléletesen.⁷ Athén szeretné, ha az ő alattvalója lenne Mélosz, és belépne az ő oldalán a háborúba. Ezt azonban a kis sziget vezetői egyáltalán nem szeretnék, hisz a függetlenségükről és vagyonukról van szó. Felajánlják semlegességüket, de ez a nagyhatalomnak nem elég. Ekkor a mélosziak védekeznek, de Athén könyörtelenül felsorakoztatja érveit. Érdemes közülük néhányat felsorolni: (1) „Hiszen éppoly jól tudjátok, mint mi, hogy emberek között jogegyenlőségről csak az erők egyensúlya esetén lehet beszélni, a hatalmas azonban végrehajtja, amit akar, a gyenge pedig meghajlik előtte.”⁸ Az athéniak érvelése szerint tehát különbséget kell tennünk a társadalmon belül érvényes jogrend és a nemzetközi jogrend között. Ezzel rámutatnak az athéni képviselők, hogy a jog és a hatalom milyen szoros összefüggésben van egymással. Az erősebb uralkodik a gyengében, vagyis a természeti törvény mindenkire és mindenre igaz. (2) „A ti meghódításotokkal tehát nemcsak uralmunkat terjesztjük ki, hanem biztonságunkat is megszilárdítjuk, s különben is ti, a szigetlakók közt is egyik leggyengébb város, hogyan szállhatnátok sikerrel szembe egy tengeri nagyhatalommal?”⁹ Itt is látható a klasszikus realizmus jegyében történő érvelés, hiszen amennyiben egy nagyobb hatalomnak módjában áll egy kisebbet az uralma alá hajtani, azt köteles is megtenni, ellenkező esetben veszélyezteti a rendszer stabilitását. További fontos passzus, amely az emberi természetről szól: (3) „Istenről nagy valószínűséggel, az emberről pedig minden bizonnyal állíthatjuk, hogy a természetükben mindig ott rejlik kényszer alapján, ha megvan rá a hatalmuk, uralkodni akarnak [...] Ha e szerint járunk el, ezt abban a tudatban tesszük, hogy ti vagy bárki más hasonló hatalom birtokában ugyanúgy cselekednék, mint mi.”¹⁰ Utolsó idézetként hadd említsem meg azt a részt, amely a politikai értékekről és a körülményekhez való

⁷ Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Bp. 2006. 399–404.

⁸ Uo. 399.

⁹ Uo. 400.

¹⁰ Uo. 402.

alkalmazkodás fontosságáról szól: (4) „Ti egyáltalán nem gondoltok arra, hogy az a hasznos, ami biztonságos, míg a tisztas és szép cselekedetek kockázattal járnak. [...] Tehát vigyáznotok kell, ha helyesen gondolkodtok, hogy ne találjatok semmi megaláztatást abban, ha meghátráltok egy hatalmas város előtt, amely oly méltányos feltételeket szab: adófizető szövetségesei lesztek, megtartva, ami a tiétek, s szabadon választhatok háború és biztonság között – ne akarjatok makacsul a rosszabb lehetőség mellett dönteni. Nem meghátrálni az egyenlő előtt, okosan szót érteni az erősebbel s mértékletesen bánni a gyengével, íme, a boldogulás legbiztosabb útjai. [...] Ez az egy hazátok van, s ettől az egyetlen döntéstől függ fennmaradása vagy pusztulása.”¹¹

Következésképp pár tanulságot mindenképp levonhatunk a méloszi dialógusból. Először is a nemzetközi politikai rendszer hatalmi rendszer és nem normatív, továbbá a költség-haszon elemzés, illetve a kockázatok helyes felmérése fontos része a nemzetközi politikai döntéseknek, és végül a becsület megőrzése mit sem ér a biztonságosság szabályával szemben egyenlőtlen erőpozícióban lévő felek között.

Látható tehát, hogy Thuküdidésznél a hatalom fogalma az egyik kulcs, amely keretei között a geopolitikai struktúrák realizálódnak. Szerinte a hatalom megjelenése és növekedése harchoz vezet az egyes hatalmak közt. A szerző szerint az anyagi fejlettség egyre nagyobb szintűre való növekedése a háborúkat is nagyobb és élesebbé teszi. Ezt azonban nem lehet elkerülni, mert aki nem harcol, az veszít, és legyőzetik. Matus János rövid tanulmánya, amely a geopolitikai viszonyokkal és azok változásaival foglalkozik, Michael Howard nyomán tesz pár fontos észrevételt Thuküdidész művével kapcsolatosan.¹² Szerinte Thuküdidész említett műve rámutat a hatalmi viszonyok változására mint a háborúk legmélyebb és egyben folyamatosan visszatérő okára. Thuküdidész sokat idézett klasszikus megállapítása szerint a peloponnészoszi háború kitörésének oka Athén hatalmának növekedése és Spárta fokozódó félelme a rivális városállam hatalmától. Spárta azért provokálta ki a háborút, mert így akarta megakadályozni a hatalmi egyensúly felbomlását. A konfliktusban szerepet játszott ugyan Athén és Korinthosz versengése a tengeri kereskedelem ellenőrzésének megszerzéséért, de ennek csupán másodlagos szerepe volt az évtizedekig tartó második peloponnészoszi háború kitörésében. Howard Európa történetéből vett példákkel bebizonyítja, hogy a hatalmi egyensúly átalakulása és az általa okozott fenyegetettség érzése döntő oka volt a kontinens háborúinak. A modern európai államrendszer kialakulásáig a politikai és katonai hatalomnak egyetlen forrása volt: az ellenőrzés alatt tartott terület és az ott található emberi és természeti erőforrások. A hatalmi politikák fontos része az új területek megszerzése hódítással, uralkodó családok közötti házassági kapcsolatokkal vagy szövetségek kötésével.¹³

Világos, hogy Thuküdidész politikai térfelfogása meglehetősen kapcsolódik a hatalmi viszonyok változásaihoz, illetve a városállamok közötti pozíciók összetett, azonban mégis egyszerű viszonyaihoz. Ez az ördögi kör vonatkozik a két legnagyobb poliszra, Athénra és Spártára is. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy az általa megfogalmazott elvek nem mindenre vonatkoztatva érvényesek, hiszen a szerző nem veti el a véletlen szerepét sem, amely keresztülhúzhat minden előzetes számítást, és felboríthat mindent, mint ahogy ez be is következett. Mivel ez

¹¹ Uo. 404.

¹² A háború jelenségeinek feltárásával, illetve azok ok-okozati összefüggéseivel M. Howard: *The Causes of War* (Harvard University Press, 1984) című munkájában találkozunk. A háború mint társadalmi jelenség gyökereinek feltárásához Howard szerint nem elégséges a történelem során lezajlott háborúk elszigetelt, egyedi tanulmányozása.

¹³ Vö. Matus János: *A katonai gondolkodás új irányzatai*. Hadtudomány (2008)1.

nem emberi tevékenység következménye, elkerülni sem lehetséges. Athén pár fő ok miatt, azaz Periklész halála, a végzetes pestisjárvány és a szicíliai hadművelet miatt Aigoszpotamoinál döntő vereséget szenvedett. Ez érthetetlen volt még a szerző számára is, aki így nem tudta teljes mértékben kizárni az irracionalitást a művéből.

Látható, hogy Thuküdidészre a hadiesemények során megjelenő hatalmi pozíció komoly hatást gyakorolt, így azoknak a tércategóriáknak a kialakításában, amelyek segítségével meghatározhatóak illetve pozicionálhatóak egyes térelemek, döntő szerepet játszott. A polisz számára elengedhetetlen volt azoknak a hatalmi pozícióknak a feltérképezése, amelyek időben meghatározták az aktuális hadi események alakulását, így az adott városállam, ha tisztában volt az aktuális helyzet veszélyeivel, továbbá, ha kellően mérlegelte erőviszonyait, meghozhatta a számára jó döntést, amelytől saját fennmaradása függött. Emellett ismételten meg kell jegyeznünk, hogy Thuküdidész számára is világos, hogy azok a konkrét térismeretek, amelyek művében oly részletesen megtalálhatóak, komoly politikai erőviszonyt képviselnek. Nem pusztán arról van szó, hogy Thuküdidész konkrét földrajzi adatoknak volt a teljes tudatában (a térben lokalizálható földrajzi elemek leírása), hanem hogy mindezeket geopolitikai erőpozíciók alá vetve képes volt olyan következtetéseket levonni a háborút illetően, amelyek tényleges gyakorlati alkalmazhatóságot biztosíthatnak a városállamok fennmaradására. Ezért mikor Thuküdidészt olvassuk, fel kell figyelni arra a tényre is, hogy szükséges újragondolni a földrajzi tér fogalmának a köztudatba beivódott, ám igencsak korlátolt jelentéstartományait, és jelen esetben is érvényes az, hogy a hangsúly már nem a konkrét anyagi világon van, hanem fel kell ismernünk az emberi tudat belső birodalmában rejlő lehetőségeket is.

A következőkben vizsgáljuk meg Xenophón *Anabaszisz* című munkáját, levonva ebből is a téma kapcsán a számunkra fontos következtetéseket. Röviden arról van szó, hogy Dareiosz királynak két fia volt, Artaxerxész és a fiatalabb Kürosz, aki apjuk halála után az idősebb testvére ellen indul hadba, hiszen ő is a trónt akarja. A cunaxai ütközet után, melyben Kürosz elesett, és a 10 000 görög zsoldos válságos helyzetbe került, Xenophón vitézséggel és kitartással véghezviszi a visszavonulást a Fekete-tengerig és Byzantiumig, s ezáltal megörökítette nevét a történelemben. Az említett műből tudjuk, hogy a háború elvesztése után Tisszaphernész satrapa ráadásul elárulta a görög hadsereget, és megölette Klearkhosz spártai hadvezért és a görögök vezetői közül a legtöbbet. Így a vezetők nélkül maradt görög csapat bizonyos lehetett abban, hogy a túlerejű perzsa hadsereg rájuk fog rohanni. A sereg, nem kis részben Xenophón rábeszélésének engedve, úgy döntött, hogy nem hisz a perzsák szavának, és nem adja meg magát, hanem a rövidebbnek és biztonságosabbnak gondolt úton, észak felé elhagyja a perzsák birodalmát. Itt kezdődik Xenophón történelmi szerepe. Felismerte a helyzetet, és el tudta képzelni a menekülés útját és módját. Nyugodt határozottságával bizalmat ébresztett maga iránt, s egyszeriben ő lett a parancsnok. Óriási haditett volt a nagy visszavonulás megszervezése és végrehajtása, a hazatérés a görög partokra, ahonnét már mindenki mehetett a maga otthonába. Xenophónnak e mű megírásánál az volt a célja, hogy magatartásának igazolására szolgáljon, és hogy bebizonyítsa az athéniaknak, hogy ők derék és ügyes hadvezértől fosztották meg magukat. Ezért syracusaei Themisztogenész neve alatt adta ki munkáját, és magáról csak harmadik személyben szól.

Xenophón munkája a szerző meglepő jártasságáról tanúskodik a háború stratégiáját illetően. Szemünk elé tárul művében mindaz a tudás, ami a tér uralmát, illetve ellenőrzését illeti. Hozzá kell tennünk, hogy ez a tudás alkalmazható tudás is egyben, hisz egy célt szolgál, mégpedig

azt, hogy a görög hadsereg biztonságosan megmeneküljön az ellenség kezéből, hiszen vezetőjük meghalt, s így az eredeti cél is értelmetlenné vált. Fontos tulajdonsága Xenophónnak, hogy meglehetősen távolságtartóan beszél a tábornokokról, akiről tudjuk, hogy a hadsereg élén állva ésszerű parancsokat kell hogy adjanak a seregnek. Xenophón idegenkedik tőlük, és igen hidegen fogalmaz: „Senki nem tesz előkészületeket a védekezésre, senkinek nincs gondja rá, hanem fekszünk, mintha nem volna más dolgunk...”¹⁴ Xenophón tudása tehát háborús övezetben kell megállja a helyét, így mentális térképe a fejében nem földrajzi felfedezés vagy expedíció révén válik hasznossá, hanem konkrét hadviselés során, hisz görög katonák életéről van szó. A műben is világossá válik számunkra, hogy a hadviselési gondolkodás miként különíthető el a földrajzi gondolkodástól. Fontos tehát, hogy Xenophón fejében a földrajzi tudás, amelyet alkalmaznak, meglehetősen komoly célt szolgál. A művet olvasva hamar szemünk elé vetül az a tény is, hogy a szerző meglehetősen pontos, illetve mérhető távolságokban értekezik, hiszen a sereg előrenyomulása, illetve a háború kimenetele utáni visszavonulás empirikus adatokra támaszkodik. „*A sereg ezután továbbindult és két nap alatt tíz paraszangát megtéve a három plethron széles Pszarosz folyóhoz érkezett, innen egy nap alatt öt paraszangát megtéve eljutott a Püramosz folyóhoz, amelynek egy sztadion a szélessége.*”¹⁵ Aki tehát kicsit is jártas a témában, azonnal felmerül a kérdés, hogy ez hogyan lehetséges előre megszerkesztett térképek nélkül. Természetesen sehogy, hiszen tudjuk, hogy számos vezetőnek rendelkezésére álltak olyanok, akik konkrét tapasztalatból (terület bejárása, utazások, kereskedelem stb.) merítik tudásukat, amely aztán háború esetén is alkalmazható. Vagyis szerintem kellett lennie valamiféle koncepciónak, amely lehetővé tette a gyakorlati ismeretek gyors és hatékony alkalmazhatóságát, amely a tér uralmát, illetve berendezkedését hivatott megcélozni. Nem szabad elfelejtenünk természetesen azt sem, hogy ez a tapasztalati tudás más kultúrák elemzése, tapasztalatai, illetve kutatásainak eredménye is, gondolok itt a folyam menti kultúrákra, amelyek meglehetősen komoly ismeretanyagot tartalmaztak, és amelyet a görögök a maguk kritikai struktúráiba ágyazva elemeztek, és bővítették általuk az akkori ismereteiket. Meg kell jegyeznünk azt a tényt is, hogy jelen esetben Xenophón munkája az általa írt és fennmaradt írásokban követhető, ezért óvatosságra int annak teljes és megkérdőjelezhetetlen státusa. További érdekes kérdés számunkra, hogy valójában milyen térszerkezettel rendelkezett a Perzsa Birodalomnak az általunk érdekelt része, és ezt a földrajzi térként jól lehatárolható szezletet maguk a perzsák hogyan építették be saját térképzeikbe. E kérdéssel való foglalkozás azonban meghaladja jelen tanulmány kereteit.

Végül Sztrabón ide vágó feljegyzéseit, illetve megfigyeléseit szeretném megvizsgálni, hisz Sztrabón munkája óta az európai tér, a térbeliség fogalma állandó problémája a térrel foglalkozó tudományoknak. A szerző „világleíró” monográfiájában – a római hasznossági geográfiai megközelítéseknek megfelelően – a nagy politikai egységek, különösen a Római Birodalom kialakulásának, működésének megértése és jövőbeli stabilitása fenntartásának céljával elemezte a földrajzi környezet és a politikai tér kölcsönhatásának elméleti és gyakorlati kérdéseit. A szerző számára már lényegi kérdés volt annak elemzése, hogy milyen elvek alapján lehet az ismert világot részekre, „földrészekre” tagolni, s milyen viszony van a rész és egész között. Elődeinek kritikai méltatásában az egész görög geográfia átértékeléséről tesz tanúságot. Sőt

¹⁴ Xenophón: *Anabaszisz*. = *Történeti munkái*. Bp. 2001. 310.

¹⁵ Uo. 261.

a természetes és az önkényes határ közti különbség filozofikus felfogásában bizonyos mértékig a táj fogalmának megértése rejlik. Európa térbeli fogalma s elhatárolásának lehetősége és belső minemősége ettől kezdve állandó kérdése az európai földrajztudománynak. Európa térbeli fogalma fokozatosan kitágult, s a fogalom születésétől kezdve kifejezetten valamilyen politikai, térszociális-vállalási tartalmat nyert.¹⁶ Persze itt nem a birodalmak pusztán földrajzi kiterjedésének nagyságáról, hanem *a politikailag megformált tér* egyik típusáról van szó, arról *a politikai értelemről*, amely e *határtalan teret* létesíti, s amely e térbe kivetülve valósul meg. A birodalmi tér politikai értelemmel feltöltődött földrajzi kiterjedés.¹⁷ Sztrabón 17 kötetes „földrajzi feljegyzéseinek” (*Geographika hypomnemata*) célkitűzése a lakott világ leírása. Az első két kötet inkább matematikai földrajzi jellegű, de meg kell jegyezni azt, hogy ez nála sokkal alacsonyabb színvonalú, mint volt a korábbi földrajzosoknál. A *Geographika* többi könyve a „lakott Föld” leírása, amely nagyjából, de nem kizárólagosan, a Római Birodalommal azonosult művében. Ezeknek az ismereteknek a kialakulásáról is számot adott, úgyhogy ennek a műnek térképtörténeti jelentősége is van, hiszen az ókori kartográfia számos momentumát csak ennek alapján ismerjük. Sztrabón művének olvasásakor azonban oda kell figyelniünk pár fontos hibára, amely számos esetben negatívumként jelentkezik, hisz a szerző munkája megírásakor természetesen érdekes, viszont legtöbbször nem helytálló megállapításokat tesz az egyes népek és a természeti környezet viszonyáról. Tehát róla is elmondható, hogy alapvetően determinista álláspontra helyezkedik. Természetesen nincs ezzel egyedül, mert a determinizmus hibájába, mint tudjuk, sokan beleestek, mint ahogy abba is, ami Sztrabón másik negatív tulajdonsága, hogy az alapvetően helyes és értékes információkat tartalmazó műveket sokszor inkorrekt módon bírálta. Nagyon szemléletes példája ennek a magatartásnak a Pütheász-féle beszámolókhöz való viszonya. Nagyon fontos azonban munkája abból a szempontból, hogy forrásainak egy jelentős része (pl. Eratoszthenész) elveszett, így csak Sztrabón alapján lehet következtetni más korábbi ókori tudósok eredményeire.

Sztrabón nagy olvasottságával és rendszerező képességével a római tudomány prominens képviselőjének tekinthető. A geográfia legfontosabb feladatának a szerző, hasonlóan Polübiosz nézeteihez, az államok kormányzásához nyújtott segítségét tekinti. Itt külön kiemeli a hadvezérek és hadjárataik szerepét az *oikumené* megismerésében, vagyis – ezt levetítve a tudomány irányába – legfontosabb szempontjának a célszerűséget tekinti. Ebből is látható, hogy mennyire eltávolodott a görög Sztrabón gondolkodása a korábbi görög bölcselek nézeteitől, mint ahogy az is jól látszik, hogy Sztrabón „csak” születését tekintve görög, valójában azonban már tipikus római tudósként ír, illetve gondolkodik.

A negatívumok és pozitívumok számbavétele világossá teszi számunkra, hogy az európai keret, amelyet elsősorban a görög fogalmak révén ismertünk meg, konkrét ismeretanyaggal töltődik fel Sztrabón munkája és érdemei révén. A térség tehát elkezd élni, a keret tartalommal töltődik fel, megvilágosodik. Érdeme, hogy még ha néhol pontatlan is a hivatkozás, komoly rendszert és módszertant vélünk felfedezni művében, hiszen elfogad pozitív ismereteket, korrigál is, és kritikailag érvel. Ami a módszertant illeti, a kozmológia és a geometria is szerepet játszik, még akkor is, ha nem tartozik a kor legkiemelkedőbb matematikusai közé. Antropológiai vonatkozásban is fontos, hogy betölti a teret törzsekkel, nevekkel, szokásokkal, tehát megjelenik

¹⁶ Vö. Hajdú Zoltán: *i.m.*

¹⁷ Vö. Szilágyi Ákos: *i.m.*

számunkra az emberi léptékű Európa. Sztrabón fejében egy strukturált rendszer körvonalazódik, amely nem pusztán mint rendszer van jelen, hanem alkalmazható is egyben, hisz ne felejtjük el azt a tényt, hogy a szerző munkája elsősorban államférfiaknak készült.

A vizsgált szerzők mindenikénél jól észrevehető a filozófiai szemléletmód kibontakozása, amely lehetővé tette a korábban uralkodó mitologikus világnézet meghaladását, és amely mindezekelőtt abban állt, hogy a különféle ismereteket *kritikailag* kezelték, s valamiféle *összefüggő egészzé, ésszerű* rendszerré próbálták kiépíteni. Világos tehát, hogy a földrajzi térben megjelenő hatalmas ismeretanyag elsősorban a mentalizmus útján, hosszú évszázadok alatt alakult ki, és e fejlődés jelentős forrása volt a görög tudomány azon törekvése, hogy a lakott földet, az *oikumenét* történelmi és földrajzi vonatkozásban is leírja. Ez egyúttal a lakott világ térstruktúrájának ellenőrzését volt hivatott megoldani, hiszen tudjuk, hogy a földrajzi környezet, illetve a tér ellenőrzése komoly előnynek számított és számít a hadviselésben egy-egy adandó konfliktus esetén.

The Interpretation of the Geographical Space in the Greek Tradition Based on the Work of Thucydides, Xenophon and Strabo

Keywords: space elements, geographical space, mental mapping

The interpretations of the spatial diversity stems not so much in the differences of the general concepts but stems in almost endless variety of the different spaces because the different social contents accentuate the special appearances of the spatiality, results of the levels and dimensions. Thus, the various social groups consider different elements which are important for themselves because their social determinations are different. The evolution of the European political geographical thinking is in the similar situation because it can be traced back deeply and it has very deep historical roots. The historical geography literature reached an agreement in the subject, that the roots of the political geographical thinking can be searched in the classical Greek philosophy. Therefore this paper discusses the relation between the Greek tradition and the mental space in the political geographical perspective. After all, I believe that the geographical environment, the spatial organization, the analysis of the spatial processes interaction and formulation of the geographical deterministic can be traced back to classical Greek philosophy. We should mention Plato and Aristotle's works, however I consider it necessary to analyze the subject from another side, in particular, I would like to consider works of Xenophon and Thucydides supplemented with Strabo's book titled *Geographica*. The main issue of this study is how realize the concept of space at these authors, how is actualizing the problem of the mental space and how is incorporated in the Greek tradition which defines the different spatial perceptions and the contemporary perspectives.